

Tato kapitola nepodává systematický pohled na dějiny politického myšlení a není náhradou specializovaných děl věnovaných tomuto tématu.¹⁰ Na následujících stránkách v krátkosti, selektivně a zjednodušeně analyzuji několik stěžejních momentů z historie idejí, na kterých je možné představit intelektuální zdroje liberalismu. To by mělo dodat potřebný kontext pro lepší porozumění tomuto typu politického myšlení a také částečně vysvětlit, proč liberálové věří výše popsanému souboru hodnot.

Kategorií, na níž bych chtěl ukázat vývoj politického myšlení posledních století, bude *přijatelnost*. Neanalyzuji zde konkrétní historické režimy a jejich povahu. To by daleko přesahovalo záměr (a rozsah) této knihy. Následující strany popisují postupný vývoj představ o tom, jaké vlastnosti by měl mít politický režim a co musí splňovat, pokud má být pro své občany přijatelný.

Přijatelnost politických režimů reprezentuje mimořádně důležitou kategorii, protože naráží na zřejmě základní princip vládnutí – a tedy, že *síla nerovná se moc*. Politická autorita totiž nikdy není a nemůže být silou, tedy pouhým donucením. V tom vězí zásadní rozdíl mezi státem a například mafií, jež získala kontrolu nad určitým územím. Mafie snad může efektivně vládnout zastrašováním, každá vláda však usiluje o něco víc. Tím něčím víc je určitá forma *legitimity*. V čem přesně legitimita politické moci spočívá, je mimořádně složitá otázka, ale určitě platí, že v ní podstatnou úlohu zastává právě přijatelnost daného mocenského uspořádání pro jeho obyvatele.¹¹ Pokud tedy občané své politické uspořádání určitým

¹⁰ Viz např. George Klosko, ed., *The Oxford Handbook of the History of Political Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2011); John Gray, *Liberalism* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995); Alan Ryan, *The Making of Modern Liberalism* (Princeton: Princeton University Press, 2012).

¹¹ Viz např. David Beetham, *The Legitimation of Power* (New York: Palgrave Macmillan, 1991). Pro mé úvahy o legitimitě, viz Matej Cíbk, „Legitimita politické moci a sebepo-

způsobem akceptují, vláda může být legitimní. Jestliže však občané vládu odmítnou, hrozí, že ta se dostane do situace nikoli nepodobné uvedené mafii – že bude vládnout pouhým donucením. V jistém smyslu tedy dějiny politického myšlení lze nazvat dějinami přijatelnosti: dějinami toho, jaké zdůvodnění politické moci bylo v daném období považováno za rozumné či akceptovatelné (a komu bylo adresováno).

Úvodním bodem mé analýzy je počátek novověku a jeho neschopnost čelit společenským proměnám, jež přinesla reformace. V tomto období se představy o přijatelném politickém režimu radikálně měnily, což se, jak to při historických změnách v lidské společnosti bývá, neobešlo bez krveprolití. Středověké představy o politice přeformuloval nejprve Thomas Hobbes a poté John Locke. Byl to Locke, dnes obecně považovaný za prvního liberálního myslitele, jenž zdůrazňoval, že postavení občana, jeho práva a odpovědnost státu tato práva respektovat tvoří základ přijatelnosti každého politického režimu. Na jeho dílo navázali John Stuart Mill a Immanuel Kant, kteří ještě výrazněji trvali na respektu vůči jednotlivci, čímž položili základy liberalismu v užším smyslu slova.¹²

Závěr kapitoly je věnovaný socialismu. Ten se v posledních zhruba 150 letech stal nejvážnějším soupeřem liberalismu, ale také jej hluboce ovlivnil. Od 19. století se hlavní proud liberálního myšlení posunul výrazně doleva – od obhajoby svobody člověka definované skrze právo vlastnit a volně nakládat se svým majetkem směrem k sociálnímu státu spojujícímu liberální svobodu a práva s efektivním přerozdělováním, zaměřeným na vyrovnávání šancí a zabezpečení slušného životního standardu pro všechny. Kombinace liberální demokracie a sociálního státu se posléze ukázala jako velice životaschopná, přinášející prosperitu pro velkou část obyvatel.

rozumění občanů“, *Reflexe*, no. 58 (2020). Dostupné online na <https://reflexe.flu.cas.cz/archiv/reflexe-58/legitimita-politicke-moci-a-sebeporozumeni-obcanu/>.

¹² Díla čtveřice myslitelů z tohoto odstavce tvoří „kánón“ současné politické filozofie, bez kterého se neobejde žádný úvodní kurz k dějinám politického myšlení. Viz Thomas Hobbes, *Leviathan* (Praha: OIKOYMENH, 2010); John Locke, *Dvě pojednání o vládě* (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965); Immanuel Kant, *Studie k dějinám a politice* (Praha: OIKOYMENH, 2013); Mill, *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice II*, cit. vyd.

Z boží milosti král a jeho problémy

Když je politický režim přijatelný, dokážou jeho představitelé přesvědčivě zdůvodnit, proč právě oni disponují politickou mocí a požívají výhod, jež tato moc přináší. To znamená, že umí nějakým způsobem vysvětlit, že jejich moc je legitimní a ostatní by měli respektovat jejich postavení. Tudy vede jediná cesta k stabilnímu a úspěšnému politickému systému.

Pokud celou věc zjednodušíme, jedna z cest k přijatelnosti politického režimu ve středověku se vázala na církev, víru a nadpřirozeno. Konečný zdroj politické autority v tomto období reprezentoval křesťanský trojjediný Bůh, jenž ve viditelném světě propůjčil svou moc na duchovním poli papežům a na poli světské moci „z boží milosti“ králům či císařům. Politická autorita neposvěcená Bohem nebyla jenom nepřijatelná, byla nemyšlitelná. Církev a politická moc navzdory občasným konfliktům zůstávaly pevně spjaty, jedna bez druhé nemohly vládnout.¹³

Toto rozložení moci se však radikálně zkomplikovalo s nástupem reformace. Učení Jana Husa, Jana Kalvína a zejména Martina Luthera neměla za následek jenom vznik nových náboženských proudů či církví. S koncem světa jednotné církve skončila též představa Bohem pověřeného (a církví pomazaného) vládce. Spojení mezi Bohem, církví a světskou mocí se zprětrhalo jednoduše proto, že církví najednou existovalo víc a každá hlásala, že je jedinou držitelkou Božího slova. Pokud se však ve společnosti objevují odlišné náboženské představy se silným politickým odkazem, nutně nastávají konflikty. Když katolíci jménem své víry vládnou protestantům (nebo naopak), ti druzí se bouří. Nadvláda jednoho náboženství je pro zastánce jiných vyznání nepřijatelná. Právě proto může víra jen stěží určovat politiku v nábožensky různorodé společnosti. Toto hlavní poučení si Evropa vzala z krvavého sedmnáctého století.

Tato zkušenost však vyvolala palčivé otázky. Pokud panovníkům nepropůjčuje svou moc Bůh, odkud tedy politická moc pochází? Co je jejím zdrojem? A kdy je přijatelná a legitimní? Bylo nutné nově promyslet základy politické autority.

¹³ Klasickou knihou, jež představuje tento typ politického myšlení, je Robert Filmer, *Patriarcha and Other Writings* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991 [1680]).

Hobbes a ospravedlnění absolutismu

Zásadní posun v otázce ospravedlnění politické moci nastal v Anglii, kde v polovině 17. století vypukla občanská válka mezi králem a parlamentem. Důležitou okolností zde byl fakt, že tento konflikt nevznikl jako selské povstání nebo jako válka dvou možných následníků trůnu. O vládu se přely instituce, jež si obě mohly nárokovat legitimitu, byť odlišného typu. Právě to vytvořilo okolnosti, v nichž se zdůvodnění nároku na vládu stalo jednou z nejdůležitějších otázek. Téma legitimacy politické moci se ocitlo v epicentru politických zájmů.

V této situaci napsal Thomas Hobbes *Leviathana* (1650), knihu, jež změnila běh evropského politického myšlení. Hobbes byl materialista, nevěřil v politickou moc pocházející „z boží milosti“. Otázku po jejím původu si tedy kladl nanovo. A když tedy zkoumal *původ* politické moci, začal popisem situace, kdy moc v společnosti nemá v rukách nikdo – tedy anarchií. Tuto situaci nazval „přirozeným stavem“ a její analýzou chtěl přispět k objasnění důvodů, proč by měli obyvatelé respektovat a přijímat vládnoucí moc (a nebouřit se proti suverénovi).

V přirozeném stavu nikdo nad nikým nevládne, spravedlnost neexistuje (protože nemá kdo určit, co je správné, a pak to vynutit), a každý proto může vznášet nárok na vše, co se mu podaří ubránit před ostatními. Výsledkem této situace je (podle Hobbese) válka všech proti všem. V přirozeném stavu se nepěstují řemesla, umění ani věda, protože jejich plody jsou nejisté. Lidé si nedůvěřují a nespolupracují. Život člověka je, píše Hobbes v možná nejslavnějším citátu z dějin politické filozofie, „osamělý, ubohý, ošklivý, zvůrcí a krátký“ (*solitary, poor, nasty, brutish and short*).¹⁴

Za těchto okolností lidé udělají cokoli, aby se vyhnuli neutěšenému životu a jisté násilné smrti. Proto vytvářejí osobu panovníka, „suveréna“, jemuž pro záchranu svých životů odevzdávají prostřednictvím vzájemné dohody absolutní moc. Jenom panovník-suverén přece může chránit své občany před návratem anarchie a s ní spojeného utrpení.

Samotná existence nesmlouvavé a silné politické moci znamená tedy pro Hobbese základní pilíř civilizace, bez něhož neexistuje spravedlnost ani kultura. Pokud se lidé vůči politické moci bouří, přinášejí *de facto* návrat přirozeného stavu, jenž, jak ukázaly časy občanské války v Anglii, vede k utrpení a k neustálé hrozbě násilné smrti. Hobbesova teorie proto ve svém jádru zní vlastně velice jednoduše: *Spravedlivá vláda je ta, jež dokáže zabezpečit pořádek*. Protože jenom ona představuje zdroj spravedlnosti,

¹⁴ Hobbes, *Leviathan*, s. 89.

nemůže (logicky) páchat bezpráví. Politická moc je tedy v principu neomezená.

Locke a zrod liberálního myšlení

Zastánci parlamentarismu v Anglii se však s Hobbesovou obhajobou absolutní moci panovníka odmítli ztotožnit. Několik desetiletí po *Leviathanovi* proto John Locke, filozof a oponent neomezené moci krále, publikoval *Dvě pojednání o vládě* (1690). V této zásadní knize argumentoval právě proti nedotknutelnosti královské moci a pro tolerantní, omezenou vládu respektující práva svých občanů, čímž předznamenal většinu liberálních témat vyložených v předešlé kapitole.

Hobbesova obhajoba absolutismu stojí na myšlence, že panovník není vázán dodržováním zákonů, protože on sám je vydává – je suverénem, posledním garantem řádu. V kontrastu s tím Locke zdůrazňuje, že existují (přirozené) zákony, jež musí dodržovat každý přijatelný politický režim. Suverén či politická moc u Locka tedy nepředstavují jediného tvůrce a garantu spravedlnosti. Člověk má podle něj přirozená práva, která mu žádný stát ani žádná dohoda nemohou upřít, protože náležejí každé lidské bytosti. Přirozená práva tedy znamenají zásadní omezení pro každou vládu. Proto například stát nemůže utlačovat obyvatele tím, že určí jediné oficiální náboženství – pokud má respektovat přirozená práva, musí zaručit toleranci.

I když John Locke slovo liberalismus neznal a neužíval, obecně se dnes uznává jako první liberál. Jeho obhajoba náboženské tolerance, přirozených práv a silného postavení jednotlivce i společnosti vůči moci státu přetrvává v liberálním myšlení dodnes. Zásadní význam a vliv má jeho uchopení povahy politické moci. Režim není přijatelný, pokud vychází z nadpřirozené moci, ať je jakákoli. I hobbesovský fakt, že politická moc nás chrání před anarchií a garantuje alespoň základní řád (ve kterém nežijeme ve válce všech proti všem), nestačí na to, aby ospravedlnil moc panovníka. Přijatelnost politického režimu se v konečném důsledku posuzuje na základě série morálních požadavků a se souhlasem podřízených. Stát má respektovat přirozená práva svých občanů, jejich majetek, svobodu a schopnost ovlivňovat věci veřejné. Tehdy (a jen tehdy) se stává přijatelným.

Kant, Mill a důraz na postavení a ochranu jednotlivce

Myšlenky obhajované Johnem Lockem postupně překreslily politickou mapu světa. Po anglické revoluci přišlo v 18. století osvícenství, americká a francouzská revoluce. Názor, že přijatelnost politického režimu se posuzuje na základě jeho vztahu k občanům a také na základě možnosti občanů ovlivňovat jej, se postupně šířil. Zdaleka nešlo o přímočarý vývoj, ale liberalismus v širším smyslu slova (tedy liberální demokracie) se mezi koncem 18. a koncem 20. století stal normou ve většině „západních“ států.

Liberalismus v užším smyslu slova si však žádal ještě jeden krok. V něm totiž nejde pouze o respektování základních lidských práv ve společnosti a vliv občanů na věci veřejné. Zaměřuje se na komplexní ochranu jednotlivce, má mu umožnit rozvoj a poskytnout mu prostor na co nejširší autonomní jednání. Pro Immanuela Kanta a Johna Stuarta Milla až toto definuje politický režim jako skutečně přijatelný.

Kant tvrdí, že základním prvkem vztahu státu k občanům má být *respekt*. Stát má respektovat člověka jako rozumnou bytost schopnou určovat si své životní cíle a způsob existence, v němž může být šťastný. Úlohou státu není vést člověka ke štěstí, určovat mu, co má dělat a čemu má věřit. Člověk je autonomní bytostí, která si musí vládnout sama, morálně i politicky. Stát má pouze vytvářet podmínky, ve kterých jsou práva jeho obyvatel respektována a oni mohou být spokojeni či šťastní. Odpovědnost za dobrý život zůstává však plně v rukách občana samotného a není nikdo a nic, kdo a co by tuto odpovědnost mohlo nést za něj. Kant se tedy vymezuje vůči státnímu paternalismu, jež nazývá „největším myslitelným despotismem“.¹⁵ Pokud stát nahlíží na své občany, jako otec nahlíží na nedospělé děti, a má tendenci je vychovávat (tedy určovat hodnoty, jež mají následovat), uráží je.

Argumenty Johna Stuarta Milla vedou k podobným závěrům, avšak z poněkud odlišné perspektivy. Mill vychází z pozorování, že většina ve státě má často tendenci vytvářet tlak na „zbytek“ populace, aby se přizpůsobil jejímu vkusu, náhledu na život a na to, co se „patří“ a co ne. Často k tomu dokonce využívá politické nástroje a všemožné formy nátlaku. Tento tlak na konformismus však Mill považuje za nepřijatelný. Základem liberální politiky (Mill je prvním filozofem našeho pojednání, jenž se otevřeně liberálem i nazývá) by podle něj měl být stav, kdy občané nebudou

¹⁵ Immanuel Kant, „O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi“, in *Studie k dějinám a politice* (Praha: OIKOYMENH, 2013), s. 80.

v jakékoli oblasti života tlačení k přizpůsobení se většině, naopak jim vláda poskytne co největší prostor na experimentování, kritickou výměnu názorů a svobodný život. Mill proto argumentuje pro zrušení cenzury, přísnou rovnost všech náboženství, toleranci všech odlišností a rovnoprávnost pohlaví.¹⁶ To je základ pozice, již jsem nazval liberalismem v užším smyslu slova a kterou rozpracovává druhá část knihy.

Cesta k sociálnímu liberalismu

Sociální otázky nepatřily až do konce 19. století mezi hlavní témata liberalismu. Jeho protivníky byly feudalismus a absolutismus, proti nimž liberálové prosazovali více osobní a politické svobody, rozšiřování volebního práva, a kritizovali společenské a ekonomické bariéry, jež tyto systémy tradičně vytvářely. Situace se však změnila s příchodem průmyslové revoluce. Masová tovární výroba spolu se státním nezasahováním do ekonomiky (tzv. *laissez faire*) vyvolaly radikální změnu ekonomických vztahů ve společnosti. Industrializace Evropy znamenala vytvoření společenské třídy továrních dělníků, pracujících dlouhé hodiny v otřesných podmínkách za mizivou mzdu. Liberály původně prosazovaná svoboda podnikání s minimem omezení (například bez státem stanovené minimální mzdy, maximální pracovní doby, zákazu dětské práce nebo bez určení pravidel bezpečnosti na pracovišti) se stala prostředkem k udržování třídy průmyslových dělníků a jejich rodin v neskutečné bídě, navzdory enormně rostoucímu bohatství západních společností.

Filozofické odsouzení takto očividně nespravedlivého systému na sebe nedalo dlouho čekat. Socialismus a komunismus, ideologie dnes chápané zejména přes postavu Karla Marxe, odmítly celý systém ekonomických vztahů a vyzývaly k třídnímu boji, v němž měli dělníci (proletariát) svrhnout ekonomickou dominanci průmyslových vrstev a nastolit spravedlivější způsob přerozdělování bohatství, bez vykořisťování. Cestou k lepší budoucnosti měla být revoluce namířená proti privilegovaným vrstvám („buržoazii“), jež měla být násilně zbavena majetku. Výrobní prostředky měli společně spravovat dělníci, což mělo společně s vykořisťováním odstranit celý kapitalistický systém. Ten měl být nahrazen diktaturou proletariátu jako přechodným stadiem na cestě k beztřídní, apolitické společnosti, která naplní potřeby každého člověka. „Třídní boj“ byl vskutku bojem, neboť rezignoval na možnost mírového spolužití a byl postaven na

¹⁶ Viz Mill, *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice II*, cit. vyd.

nutné konfrontaci „jich“ proti „nám“ – tedy dělníků proti podnikatelům, inteligenci či statkářům.

Pokud však komunisté (spolu s částí socialistů) viděli revoluci jako jedinou možnou nápravu situace, liberálové se k tématu sociální spravedlnosti postavili méně radikálně, možná však o to konstruktivněji. Proinentní liberální filozofové (například Američan John Dewey či Britové J. A. Hobson a A. T. Hobhouse) argumentovali, že pokud liberálům skutečně záleží na svobodě, měli by ji domyslet do důsledků. Stát by podle nich měl nejenom formálně zabezpečit dodržování lidských a občanských práv, ale také vytvářet podmínky, v nichž si všichni občané budou svých práv vážit a budou mít reálnou možnost jich aktivně využívat. Liberálové jako Dewey si uvědomili, že stát není jediným zdrojem útlaču a že rovná práva „na papíře“ nevylučují vykořisťování, nesvobodu, bídu a živoření, bez naděje na zlepšení. Společnost, jež se tyto podmínky nesnaží napravit, není svobodná ani rovnoprávná.

V praxi tento posun v úvahách liberálů od konce 19. století postupně znamenal stále větší důraz na rovnost příležitostí a reálné (ne pouze formální) svobody. V minulosti nesamozřejmé, či dokonce nepředstavitelné vymoženosti jako bezpečnost na pracovišti, zdravotní péče pro všechny, právo na adekvátní mzdu, dovolenou či podporu v nezaměstnanosti se postupně v liberálních demokraciích staly základem celého politického uspořádání.

Posun liberalismu k sociálním otázkám představuje jeden z nejpodstatnějších zvratů v ideovém vývoji evropských společností. Když Marx viděl vykořisťování dělníků, bídu a neustále se prohlubující sociální propast, neuměl si představit, že by historie mohla vést jinam než k revoluci a k odhození kapitalismu i s liberalismem na smetiště dějin. Dnes však shledáváme, že k tomuto scénáři existují alternativy. Evropské společnosti právě prostřednictvím většího důrazu na rovnost výrazně zvýšily životní úroveň chudších částí populace, vytvořily relativně majetnou střední třídu a zabezpečily slušný životní standard pro rozhodující většinu svých občanů. Z morálně a politicky nepřijatelné situace na vrcholu průmyslové revoluce vyrostl systém, jenž dokáže zmírňovat nerovnosti a zároveň zachovat plnou ochranu osobních a politických svobod. Jestli to dnešní politický systém dělá v dostatečné míře, je odlišná otázka, jíž se budu věnovat v kapitole o přerozdělování. Spory levice s pravicí (kterým se věnuje příští kapitola) dnes však nepolemizují o tom, *jestli* mít rozsáhlý sociální stát – pouze o tom, jak velký má být a co všechno má zahrnovat (příčemž taktéž zde existuje konsenzus na základních konturách odpovědi – tedy že stát má poskytovat zdravotní péči pro všechny, slušné důchody a podporu pro lidi v nouzi).